

Přemysl Blažíček

Tomanovi T U L Á C I

Mezi básněmi, které J. Hora ocitoval ve své studii o Tomanovi, je i jedna z nejznámějších Tomanových básní, Tuláci:

Jdou světem, polní lilie,
s nevinnou duší apoštolů.
Žne každý, třeba nesije,
k plnému časem sednou stolu,
a dobrá Marta s Marií
sklenici vína nalijí,
s v bohu radují se spolu.

Zem pro jich zraky obléká
převonné měkké roucho z jara,
zem něžně uspí člověka,
když měsíc z vody vstal a pára.
Na březích povídacích řek,
v poduškách pružných vojtěšek
zpěv tichý probouzí vlast stará.

V něm šumí mládím Vltava,
zasněně plynou vlny Rýna,
v něm pláče bolest dumavá
a tesknota, jež neusíná:
"Ó řekni, zda jsi místo znal,
kde ruský mužík nestrádal?"
Noc mlčí jen, noc pohostinná.

Jdou létem, pocelují klas
a ušlápnouti květ se chrání
a drahý sen svůj snují zas
o říši míru, požehnání.
Míjejí města, která žhnou
do nocí září světelnou,
milenci lesů, luk a strání.

Kvas prudký jiným v duši pad
 a roste, bují, kypí v hrudi,
 jich oku dává pomstou plát
 a v slovech bodá, pálí, studí.
 Bronzové hlavy zhrdly snem,
 idylou v domku počestném,
 a horečka zlá k řinu pučí.

Tvůj hlad, ó země, žije v nich,
 tvůj svatý hlad je inspiruje.
 Po metropolích nádherných
 syn člověka se potuluje,
 chor, otrhán a vysílen.
 Svět bohatých v průvodu žen
 a v lesku šperků promenuje.

Tvůj hlad, ó země, vykvete
 v jedinou krátkou ručou sloku,
 nůž zablýskne se z písně té,
 či třeskne výstřel. Tisíc roků,
 na východ, západ, sever, jih,
 hlad chudých s hladem bohatých
 zápasí o svět v každém kroku.

Od pólu k pólu zemi spjal
 ohromný řetěz trpělivý.
 Milion mrtvých o něm tkal,
 milion nový tká jej živý
 ze zkrvácených bosých stop,
 a ty jsou vyšlapány v hrob
 víry a naděje, ty bože spravedlivý.

Po citaci básně Hora dodává: "Srovnejme tuto báseň ze Sluneč-
 ních hodin s citovanou básní Hadi poledne z Melancholické
 pouti. Tu i tam verš nabitý dramatickým viděním společnosti.
 Tu i tam odlesk Paříže. Ale kolik proti jednoduché básni dřívější vtělil a vstavěl Toman životního prostoru do Tuláků!
 Sociální revolta neroste tu už z osobního hoře, ale jakoby
 z ducha samé mýtické země. Ne už člověk trpící, ale ten,

kdo přetrpěl a dívá se a ví, napsal tuto báseň bezpečně komponovanou v jednotu z tolika prvků.

Hora se především obdivuje, kolik "životního prostoru" je vtěleno do básně, kterou napsal "ten, kdo přetrpěl a dívá se a ví". Uprostřed většinou kratičkových lyrických básní patří tato vůbec nejdelší Tomanova báseň k těm několika rozsáhlejším, které se zdají nejvíce se blížit obzíravé reflexivní poezii, dovedené v době Tomanově k vrcholu symbolismem. První čtyři verše závěrečné sloky dokonce vytvářejí obraz typicky symbolistický, jak by ho ovšem napsal spíše Březina než Sova.

Všimneme-li si však této sloky blíže vidíme, že s pátým veršem přichází zvrát ze symbolistní abstrakce do konkrétnosti "zkrvácených bosých stop". Také tento verš je ještě dobře myslitelný u Březiny, a přece by u něho znamenal něco jiného než u Tomana. Pohyboval by se ve stejné ryze symbolické rovině jako předchozí čtyřverší, protože by mu chyběl kontext, který má v Tulácích: předchozí reálné situace /jakkoliv zobecnované/ putujících tuláků. "Zkrvácené bosé stopy" se u Tomana kromě své bezprostřední symbolizující významové souvislosti včleňují do předchozí reálné situace, která způsobuje, že dokonce ani ono symbolické čtyřverší nemá vizionářskou "odpoutanost", jakou by získalo v kontextu básně Březinovy. - Takto ovlivněný verš pak sám ve stejném duchu ovlivňuje verš následující tím, že spojení, "vyšlapány v hrob" osvětluje v jeho přímém prostоровém smyslu; a to tím spíše, že z opačné strany působí charakteristický Tomanův přesah, jenž roztržením obrazného klišé "hrob víry" oživil neobrazný význam slova hrob.

Jestliže krajně obecný závěr neztrácí bezprostřední kontakt s rovinou jevové konkrétnosti, pak totéž platí i o této

opačné poloze básně. Celá báseň tedy není vybudována tak, že - jak se na první pohled zdá - nejprve by byly vytvořeny určité scény, kterým by teprve závěrečné zobecnění vtisklo hlubší smysl: od samého začátku jsou obě roviny rozvíjeny zároveň, a to takovým způsobem, že jedna sama v sobě poukazuje ke druhé.

První poloverš úvodního verše "Jdou světem, polní lilie" vyslovuje s elementární jednoduchostí "vnější" jevové určení tuláků. Následující slovo "polní" pokračuje jen s větší konkrétností v této jevové rovině, avšak při slově "lilie" dochází k jemnému významovému zvratu, který verš strhává do roviny hlubšího smyslu. Ukazuje se, že už předchozí slovo "polní" je součástí biblického výroku, který tuláky "vnitřně" charakterizuje ve smyslu, jenž je výslovně rozveden následujícím veršem "s nevinnou duší apoštolů". Tento verš však - z opačné strany - stále pokračuje i v jevové rovině úvodního určení: apoštolové také "šli světem". - Teprve po tomto zásadním uvedení básně se rozvíjí konkrétní výjev, který je však opět hlouběji osvětlen parafrází úsloví biblického původu. /"Žne každý, třeba nesije"./ Zároveň jsou zde partnerky tuláků obrazně nazvány "dobrou Martou a Marií". Touto neustálou přítomností biblického kontextu je /z hlediska běžné morálky/ víceméně pochybný způsob bezstarostné existence tuláků jakoby obklopen svatozáří, proniknut smyslem počínání "bohu milého".

Následující dvě sloky /především první z nich/ jsou jakýmsi jevovým zakotvením celé básně; rozvíjejí v konkrétních detailech příznačnou scénu ze života tuláků. Zároveň však jevový "popis" nadále vybavuje podstatnou polohu smyslu jejich situace. Harmonická pohoda, navazující na bezstarostnost úvodní

sloky, postupně přechází ve stesk a bolest, přičemž tyto přechody jsou založeny na proměnách řeky, která nejprve vytváří konejšivé dějiště večerního odpočinku, pak se stává nepřítomným předmětem stesku a nakonec /tím, že projev tohoto stesku, citovaná píseň se ve své předmětné rovině opět vrací k místům, kde někteří z těchto tuláků strádali/ se obě podoby řeky prolínají. - Závěrečný verš těchto dvou strof vytváří bolestnému stesku významový protiklad návratem k úvodní harmoničnosti a zároveň završuje i vnější situaci: harmonisujícím činitelem je tu noc. Příroda - v podobě nesoucí a chránící země, k sdílnosti vybízející "povídavé" řeky či nepohnuté noci - není pouhou vnější scénérií obou slok, ale osou jejich smyslu, zdrojem vnitřní rovnováhy tuláků, naznačené již slokou úvodní.

Konečně ve čtvrté sloce - všimneme-li si alespoň jejího závěru - je vytvořena konkrétní situace, která neobsahuje nic víc než jedinečný vizuální dojem. Avšak tím, že je jazykově prezentována v množném čísle /"Míjejí města, která žhnou/ do noci září světelnou"/, nabývá tato situace nejen monumentalizující typičnosti, ale zároveň získává hlubší smysl: okolnost, že tuláci velké město míjejí, přestává být náhodným momentem a stává se výrazem určitého jejich životního postoje, který je opět pointován závěrečným veršem sloky /"milenci lesů, luk a strání"/.

Na Tomanův sklon k pointování /zároveň s nechutí k pointě v běžném smyslu/ poukazuje F.X. Šalda v souvislosti se shrnujícím gestem Tomanových básní, které nabývají charakteru epitařů a epilogů. Toto gesto - a zároveň zdůraznění postupnosti v rozvíjení významu - se projevuje i v pointování jednotlivých slok: motiv, který jednotlivá sloka přináší, bývá v závěrečném verši shrnujícím způsobem podtržen. U řady básní

by k rozpoznání motivů a jejich sledu stačilo číst pouze poslední verše jednotlivých slok. Pointa celé básně pak znamená jen vystupňování významu posledního verše sloky závěrečné.

Stejně jako v předchozích slokách básně je poslední verš závěrečné sloky Tuláků zvukově zdůrazněn tím, že jeho rým musí překonat rozlohu dvou předchozích veršů, které jsou také navzájem spojeny rýmem. Avšak nejen to, zatímco jednotlivé sedmiveršové sloky básně důsledně opakují vzorec počtu slabik ve verších I 8, II 9, III 8, IV 9, V 8, VI 8, VII 9, obsahuje poslední verš celé básně 13 slabik místo 9ti. To znamená, že čtyřslabičné slovo "spravedlivý" /vyzdvižené zároveň jako vlastní nositel rýmu/ je zde jakoby navíc: jím se závěrečný verš rozlévá mimo daný rámeček básně. S čím je to spojeno ve vlastní rovině pointy, v rovině výstavby významové?

Celá báseň se rozestupuje do dvou kontrastních polovin: proti harmonické pokoře prvních čtyř slok stojí nenávistný odboj dalších tří slok /po nichž následuje shrnující závěrečná sloka básně/. Báseň se však do tohoto kontrastu nerozpadá, obě části nejsou spojeny pouze vnějškově ve významu naznačeném titulem, ale jsou protkány řadou vazeb, které prozrazují, že obě zdánlivě navzájem nescourodé polohy zůstávají dvěma aspekty jediného celistvého rozvrhu. Druhá část básně je nesená motivem hladu, nejprve symbolizujícího "hladu země" /Hora hovoří o mýtu země/, potom doslovněji "hladu chudých". Ale zcela doslovně a v konkrétní scéně je motiv hladu uveden jako cosi příznačného hned v první sloce básně /zde ve smyslu- plném opaku k druhé části básně jde ovšem o hlad sycený/. - Také nespokojenost s daným stavem, s přítomností je rozehrána již v první polovině a také ona v opačné poloze: co zde je

teskně obráceno do minulosti, získává v druhé části s obrácením do budoucnosti podobu pomstychtivosti. V poslední sloce první poloviny je tento obrat jakoby připravován, avšak tak, že budoucnost tu vystupuje v podobě snu "o říší míru, požehání", zatímco v následující sloce "zlá horečka" "k činu puďí". Obdobně je dějiště druhé poloviny, velkoměsto, připomenuto na samém závěru poloviny první, a to opět v protikladu k oné druhé polovině jako něco, čemu se tuláci vyhýbají.

Oba postoje, viděné v relativně obecném smyslu, jsou závěrečnou slokou básně vyneseny do ještě obecnější a především monumentálnější úrovně, která je schopna oba kontrastní póly do určité míry výslovně v sobě spojit. Svým obrazem navazuje závěrečná sloka na poslední verše "odbojné" poloviny básně. Přejímá jejich nadčasovou /"Tisíc roků"/ a nadmístní /na východ, západ, sever, jih"/ vizi a vytváří její názornější variaci /"Milion mrtvých o něm tkal / milion nový tká jej živý"; "Od pólu k pólu zemi spjal"/. Zároveň zde zůstává i zaměření do budoucna, neboť se tu hovoří o "víře a naději". Významově se však závěrečná sloka básně dostává k předchozím slokám do protikladu tím, že se vrací k pokornému postoji první poloviny básně /"řetěz trpělivý"/. Takto vzniklé prolnutí obou polovin básně, které k sobě v předchozím textu pouze volně poukazovaly, je nejúplnější a nejnázornější ve verši "ze zkrvácených bosých stop".

Tím však zobecňující hsrnutí nekončí, teprve nyní přichází vlastní pointa, závěrečný verš básně. Jím se vynořuje nový, ostřejší významový zvrát; nehovoří se tu totiž ve skutečnosti o "víře a naději", ale naopak o "hrobu víry a naděje". Tato beznaděj v prudkém kontrastu k oběma základním postojům,

harmonické pokoře i nenávistné odbojnosti, vřhá nové světlo na celou báseň, ale vlastně jen tak, že vynáší do popředí významový horizont, který prostupuje oběma částmi básně a který především a ~~který především~~ spojuje oba navzájem protikladné postoje /a je proto nepřímě obsažen už ve verši "ze zkrvácených bosých stop"/: bolestný úděl tuláků.

Stále však nejsme na konci básně a stále ještě nedosahujeme nejvyšší roviny zobeřnění. Bez jakéhokoliv vysvětlení, či alespoň odporujícího slůvka, které by mírnilo náraz, je po konstatování kruté beznaděje navíc - jakoby se to rozumělo samo sebou - dodáno: "Ty bože spravedlivý". Významový zvrát závěrečného slova básně zní natolik ~~neapřičeký~~ ^{nelogicky}, že bychom byli nakloněni chápat ho spíše jako sarkasmus. Takovému výkladu však odporuje už povlovná, klidná intonace, báseň se posledním "přebytečným" slovem skutečně jakoby jen pokojně rozlévala do širšího okruhu souvislostí, v jakých se věci ukazují tomu, "kdo pře-trpěl, dívá se a ví".

S obdobným, i když zastřenějším zvratem na rozhraní poloveršů jsme se setkali již ve verši, jenž následoval po bolestné mužické písni: "Noc mlčí jen, noc pohostinná". Tato harmonizující pointa sloky v sobě nese napětí, neboť v logickém nesouladu a přímo rozporu k pohostinnosti vystupuje nejprve lhostejnost, bezcitnost noci /"Noc mlčí jen"/. Zde však nejde o abstraktní výpověď jako v závěrečné pointě, ~~ale~~ o konkrétní výjev. Nečiní zde proto v souvislosti s předchozím kontextem potíže nejen chápat, že noc může být zároveň lhostejná i pohostinná, ale že dokonce její pohostinnost, útěšlivost, vyplývá z jejího nepohnutého klidu. Či spíše nevyvstává v daném případě vůbec potřeba dobírat se podobných logických soudů.

Avšak totéž platí i o pointě celé básně. Kdyby byla samostatnou výpovědí, pak by byla podstatně neúplná a sama o sobě nelogická. Takto však jsou její abstrakce pouze součástí konkrétního obrazu celé básně. Každý z obou poloveršů sám o sobě tu za sebou "táhne" zázemí celé básně a oba dohromady naopak zpětně celek básně nově osvětlují; ve výslovné vzájemné konfrontaci vydělují dva z významových okruhů, které prostupují předchozím textem básně. Utrpení a harmonie - obojí zároveň a v jednom v celé básni už je. Vůbec není třeba uvádět obě polohy do souladu, tj. nejprve je izolovat jako určité abstrakce /jak jsme to právě učinili pomocí slov "utrpení" a "harmonie"/ a pak jejich jednotu teprve "vytvářet" logickými vazbami, vysvětlováním a zdůvodňováním.